

Deo prvi

VOJNO-POLITICKA SITUACIJA, SNAGE, NAMERE I PLANOVI

1. Situacija u leto 1944.

Događaji u Jugoslaviji u leto 1944. godine razvijali su se veoma povoljno za narodnooslobodilački pokret. Posle neuspelog pokušaja nemačkih snaga da 25. maja vazdušnim desantom unište Vrhovni štab Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije i da nizom ofanzivnih operacija u proleće 1944. oslabe Narodnooslobodilačku vojsku, strategijska inicijativa je potpuno prešla u ruke NOVJ. Sredinom 1944. godino veći deo jugoslovenske teritorije bio je oslobođen a okupatorske i kvislinške snage bile su prisiljene na odbranu važnijih komunikacija, političkih centara i privrednih rejona.

Posle prodora Crvene armije u Rumuniju i Bugarsku, nemačka Vrhovna komanda Jugoistoka našla se u teškoj situaciji. Čitav njen bok prema istoku od Egejskog mora do Lugoža u Rumuniji bio je otvoren. Zapretila je opasnost da brzim prodorom Crvene armije iz Bugarske i Rumunije u dolinu Velike Morave i ka Beogradu i njenim spajanjem sa snagama NOV i POJ bude odsečena nemačka Grupa armija »E« u Grčkoj.¹ Da bi to sprečili, Nemci su krajem avgusta i početkom septembra, brzim izvlačenjem dveju divizija iz Grčke i manjih delova iz Albanije i Dalmacije, počeli da organizuju front, uglavnom, na istočnim granicama Jugoslavije, prema južnom krilu Crvene armije. Šestog septembra 1944. Grupa armija »E« je dobila

¹ Sastav Grupe armija »E«: 4 armijska korpusa sa 8 divizija i 5 tvvdavskih brigada, pored raznih manjih jedinica; sem toga, u Grčkoj su bile dislocirane i manje vazduhoplovne i mornaričke snage. Ukupna jačina Grupe armija »E«: oko 350.000 vojnika.

denje za evakuaciju grčkih otoka,² a ubrzo zatim i Pelosa, a tek 3. oktobra Hitler je izdao naređenje za napuštanje <e, južne Albanije i južne Makedonije. Novi front je reorganizovati na liniji Skadar — Skoplje — Klisura (severno od sadašnjeg Vlasinskog jez.) — Vlasotince — Bela Paia — Zajčar — Negotin — Donji Milanovac.³

Vrhovni komandant je u toku leta 1944. počeo da težišteracija NOVJ prenosi u Srbiju. Pokušaj nemačkih snaga da ilu i avgustu, ofanzivnim operacijama u južnoj Srbiji, istoč-Bosni, Sandžaku i Crnoj Gori, spreče prodor jedinica NOVJ rbiju nije uspeo. Krajem jula počeo je prodor Operativne pe divizija sa prostorije istočno od Berana (Ivangrad), preko rog vlaha, Ibra i Kopaonika, ka Toplici, a zatim ka Suma. U drugoj polovini avgusta usledio je prodor 1. proleterskog pusa iz Sandžaka, preko Lima i Zlatibora, ka Suvoboru i [jenu, dok je nastupanje 12. korpusa sa prostorije severočno od Rogatice, preko Drine, ka planini Tari preduzeto etkom septembra. U sadejstvu sa snagama iz Srbije, ove inice su za relativno kratko vreme razbile jake četničke jgarske snage i sredinom septembra izbile na liniju Rudnik reka Kolubara — reka Jadar. čime su bili stvoreni uslovi nastupanje ka Beogradu.

Početkom septembra jedinice NOVJ dejtvovala su u >m rasporedu: u Srbiji (sem 1. proleterskog i 12. korpusa perativne grupe divizija) 13. i 14. korpus,⁴ u Makedoniji dve izije,⁵ u Crnoj Gori, Hercegovini i Sandžaku 2. korpus, u sni 3. i 5. korpus, u Hrvatskoj 4. 6, 8, 10. i 11. korpus i u Slo-niji 7. i 9. korpus. Mada prostorno razdvojene, ove snage dejtvovala po jedinstvenom operativno-strategijskom planu hovnog štaba. U to vreme" NOVJ je imala ukupno 14 kor-sa sa 44 divizije, 167 brigada i oko 140 partizanskih odreda. ve snage su tada vezivale za sebe 14 kompletnih i 2 nepot-ne nemačke divizije, 9 bugarskih i 4 nepotpune mađarske

² Gerhard Hümmelchen. Balkanräumung 1944. Wehrwissenschaft-
•he Rundschau. Zeitschrift für die Europäische Sicherheit. Berlin —
ankfurt a M, Oktober 1959, 565—583.

³ Kriegstagebuch des Oberkommando? der Wehrmacht, Band IV.
ster Haiband, Bernard und Graefe Verlag für Wehrwesen. Frankfurt
i Main, 1961. 699 i 720. U istoj knjizi, na str. 818. kaže se da je linija
brane od Zsječara vodila ka Kladovu, a ne ka D. Milanovcu.

« Formirani 6.IX 1944.

⁵ To su: 41. divizija, formirana 25.VIII 1944. i 42. divizija tonni-
na 7.IX 1944.

» Uzeto je stanje na dan 6.IX 1944. Toga dana izbili su na našu
anicu kod Turn Severins na Dunavu delovi Crvene armije. U broj
vizija uračunata je i 42. divizija, koja je formirana 7.IX 1944.

divizije,⁷ pored većeg broja raznih samostalnih L policijskih jedinica, zatim oružane snage Nezavisne Države Hrvatske (37 brigada i više manjih jedinica), četničke i druge kvislinške formacije.

U prvoj polovini 1944. godine postignuti su značajni rezultati u pogledu dalje izgradnje i učvršćenja nove države. Na principima federacije, koji su ozakonjeni odlukama Drugog zasedanja AVNO.T-a, zemaljska antifašistička veća konstituisana su u vrhovne organe zakonodavne vlasti u budućim federalnim republikama.*

Povoljan razvoj događaja na frontovima" i perspektiva skorog završetka rata postavili su pred saveznike pitanja i

' Nemačke divizije: 1- brdska, 1. kozačka. 7. SS brdska »Princ Eugen«, 13. SS brdska Handžar , 21. SS brdska Skenderbeg . 118. lovačka. 264. pešadijska. 369, 373. i 392. legionarska. 188. rezervna brdska. 237. pešadijska, 438. za specijalnu upotrebu. 4. SS policijska oklopna i delovi 181. i 237. pešadijske divizije.

Bugarske divizije: 6, 22, 24, 25, 27, 29. 14. 15. i 17. pešadijska divizija. Prvih šest divizija nalazilo se od kraja avgusta u povlačenju iz Srbije za Bugarsku, a ubrzo, posle kapitulacije koburške Bugarske, i ostale su napustile Jugoslaviju.

Mađarske divizije: delovi 1. konjičke. 13, 14. i 15. pešadijske divizije.

» Slovenski NOO pretvoren je 19. februara 1944. u Slovenski narodni oslobodilni svet (SNOS), koji je doneo niz odluka značajnih za dalji razvoj narodne vlasti u Sloveniji. Na Trećem zasedanju, 8. i 9. maja, ZAVNOH se konstituisao u vrhovno zakonodavno narodno predstavničko telo i najviši organ državne vlasti u Hrvatskoj. U istom smislu konstituisao se i ZAVNOBiH u Bosni i Hercegovini, na svom Drugom zasedanju. od 30. juna do 2. jula. ZAVNO Crne Gore pretvoreno je, na zasedanju od 14. jula. u Crnogorsku antifašističku skupštinu narodnog oslobođenja (CASNO), kao vrhovni zakonodavni i izvršni organ vlasti Crne Gore. U Makedoniji je 2. avgusta održano Prvo zasedanje Antifašističkog saboranja narodnog oslobođenja Makedonije (ASNOM). koje se na istom zasedanju konstituisalo u vrhovno zakonodavno i predstavničko telo i najviši organ vlasti u Makedoniji. Po oslobođenju Srbije, Glavni narodnooslobodilački odbor Srbije sastao se 11. novembra 1944. i konstituisao u Antifašističku skupštinu narodnog oslobođenja Srbije (ASNOS), kao vrhovni organ vlasti u Srbiji.

* Na istočnom frontu Crvena armija je 10. juna, delom snaga, otpočela ofanzivu na Karelijskoj prevlaci i do 4. septembra prisilila "ružane snage Finske na kapitulaciju: u velikoj ofanzivi u Belorusiji razbijena je nemačka Grupa armija "Centar a u Ukrajini nemačko-rumunska Grupa -armija »Južna Ukrajina«. Rumunija je 24. avgusta istupila iz saveza s Nemačkom i sutradan joj objavila rat. Petog septembra Sovjetski Savez je objavio rat koburškoj Bugarskoj i do 8. septembra prisililo je na kapitulaciju Vlada Otečestvenog fronta, koja je tada došla na vlast u Bugarskoj, objavila je istoga dana rat Nemačkoj. U Italiji anglo-američke armije otpočele su 11 maja ofanzivu, slomile odbranu nemačkih jedinica na frontu r. Simoto — Kasino — r. Ripido — r. Gariljano i 4. juna zauzele Rim.

Nakon dugotrajnih i delaljnih priprema. 6. juna 1944. iskrcavanjem anglo-američkih snaga u Normandiji, otvoren je drugi front u

ezi sa budućim uređenjem Evrope. Otuda, i pored toga što zapadni saveznici pružali vojnu pomoć NOVJ i što su se nove zvanične vojne misije nalazile pri Vrhovnom štabu iV i POJ i pri drugim višim štabovima, reakcionarni krugovi Zapadu su nastojali da sačuvaju stari buržoaski društveni -edak, omogućuće povratak kralja u zemlju i na taj način obe-ide svoj uticaj u budućoj Jugoslaviji. U tom pogledu, oni se oslanjali u inostranstvu na kraljevsku izbegličku vladu i zemlji¹⁰ na četnike i druge reakcionarne elemente.

Priznanje postojećeg stanja u Jugoslaviji, na čemu je orno radio Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije KOJ), zapadni saveznici su uslovljavali raznim zahtevima, ko bi rukovodstvo NOP-a prisilili na popuštanje izbegličkoj idi Kraljevine Jugoslavije. Njihova je namera bila da se ob- ljuje jedinstvena jugoslovenska vlada sa predsednikom izbeg- ke vlade Ivanom Subašićem na čelu¹¹ i da što veći broj edstavnika ranijeg društvenog sistema dođe na rukovodeća ?sta, kako bi se preko njih zakočio dalji proces društvenog eobražaja u Jugoslaviji. Da bi postigli taj cilj, oni su, na razne čine, vršili pritisak na rukovodstvo narodnooslobodilačke rbe. Tako su, pored ostalog, u leto 1944. smanjili, ionako raničenu, pomoć NOVJ i dejstvo avijacije nad Jugoslavijom.

Pošto se pobjeda narodne revolucije u Jugoslaviji više je mogla dovesti u pitanje, NKOJ je pristao na pregovore predsednikom kraljevske vlade. Pregovori su vođeni na Visu. i je 16. juna 1944. potpisan sporazum između Josipa Broza ta, predsednika NKOJ-a, i Ivana Šubašića, predsednika kra- ?vske vlade. Ovim sporazumom vlada Subašića je priznala novne tekovine trogodišnje borbe naroda Jugoslavije. To je jprinelo učvršćenju međunarodnog položaja nove Jugoslavije

•ropi. U južnoj Francuskoj, iskrcavši se 15. avgusta. američke i fran- iske snage su brzo nadirale dolinom Rone na sever. U borbama u za- idnom delu Evrope anglo-američke i francuske snage su razbile tri smačke armije. Operacije Crvene armije na istoku i zapadnih savez- ka na zapadu Evrope označile su novu odlučnu etapu borbe snaga an- hitlerovske koalicije za konačno slamanje nacističke Nemačke.

Pored ostalog, u to vreme se kod Draže Mihailovića, za **vezu** i njegovom Vrhovnom komandom, nalazio Mak Daul (Mac Dowel), pu- Dvnik američke vojske. On je tek po oslobođenju Beograda napustio itničku Vrhovnu komandu i avionom se 1. novembra 1944. prebacio u aliju.

" Dr Ivan Šubašić je predsednik kraljevske izbegličke vladu po- tao 1. juna 1944. godine.

ne više samo u vojničkom već i u političkom pogledu.¹² Nje-
govoj daljoj afirmaciji na međunarodnom planu ogromno je
doprineo maršal Tito svojom posetom savezničkom frontu u
Italiji sredinom avgusta i razgovorima u Napulju sa Vinstonom
Cerčilom, predsednikom vlade Velike Britanije, kao i svojom
posetom Moskvi u drugoj polovini septembra, gde je vodio raz-
govore sa predstavnicima Sovjetskog Saveza.

Vojno-politička situacija u Evropi, a posebno na Balkanu,
u leto i jesen 1944. učinila je da je u Jugoslaviji, pored Srbije,
porastao značaj i Dalmacije.¹³ Zahvaljujući svom geografskom

12

¹² Posle Drugog zasedanja AVNOJ-a celom jc svetu postalo jasno da je NOP odlučujući faktor u Jugoslaviji. Zbog loga, kao i zbog međunarodne situacije, zapadni vladajući krugovi i jedan deo jugoslovenske buržoazije promenili su taktiku prema NOP-u. »Uzet je kurs« — kaže Edvard Kardelj — »na kompromis«, s računom da se na rukovodeće položaje u Jugoslaviji ubaci Sto više pristalica starog poretka, što jača buržoaska agentura, koja bi paralisala dalji razvitak revolucionarnih tekovina narodnooslobodilačkog ustanka i pripremila teren za ukidanje tih tekovina. Tako je započela takozvana politika »sporazuma«, čiji je formalni predstavnik bio Šubašić. Taj »novi« kurs bio je, naravno, praćen neprestanim huškanjem reakcije u Jugoslaviji, podsticanjem kolaboracionista da u poslednjem momentu zadadu oslobodilačkom pokretu što teže udarce i da se spretno pruruše u »demokrate«, neprestanim ucenjivanjem, pretnjama, ekonomskim manevrima natezanja oko priznanja nove Jugoslavije itd.

Međutim, autori tih planova očigledno su potcenili snage narodnooslobodilačkog pokreta i precenili snagu reakcije. Njihov manevar je samo još više otkrio masama slabost reakcije i još ih čvršće zbio u narodnooslobodilačkom pokretu oko Komunističke partije. Kada je kasnije došlo do sporazuma Tito — Šubašić, koji smo ini prihvatili u prvom redu iz spoljnopolitičkih razloga, taj događaj uopšte nije ni u kom pogledu mogao da utiče na dalji razvitak revolucionarnih tekovina narodnooslobodilačkog rala. Sporazum pre svega nije oslabio rukovodeću ulogu radničke klase i Komunističke partije — a to je bilo osnovno u toj fazi naše borbe. S druge strane, sporazum je učvrstio međunarodni položaj nove Jugoslavije i u krajnjoj liniji — samu narodnu vlast. Tako je krahirala takozvana taktika »sporazuma«, lo jest taktika trojanskog konja«. (V kongres Komunističke partije Jugoslavije, stenografske beleške. Kultura, Beograd, 1949, 511—512).

¹³ Dalmacija obuhvata oblast na istočnoj obali Jadranskog mora, ograničenu linijom koja vodi pravcem otok Premuda — Vnganski vrh — jugoistočni greben Velebita — Dinara — linija političko-teritorijalne podela između Socijalističke Republike Hrvatske i Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine (Imotski — Metković — Konavli) do Boke kotorske, uključujući i sve otoke od Premude do Cavtata. Od unutrašnjosti je odvojena teško prohodnim Dinarskim planinama, zbog čega su njene prirodne veze sa zaledem malobrojne. Administrativni, politički, kulturni i privredni centar oblasti je Split.

Dalmacija je pretežno oblast srednjih i niskih planina. Ispresecana je većim brojem planina čija visina raste idući od obale ka unutrašnjosti i čiji je pravac protezanja, skoro bez izuzetka, paralelan sa obalom. Planine su kamenite, gole, bezvodne, samo delomice obrasle makijom. Razdvojene su rečnim tokovima, dolinama, kraškim poljima

ožaju i uspesima narodnooslobodilačke borbe, ona je u lozima za novu Jugoslaviju predstavljala pokrajinu odakle je izlazila za zapadnih saveznika u Italiji i Africi. Nalazeći se na Visu, Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije i Vrhovni štab su bili u mogućnosti da ostvare nesredan kontakt sa saveznicima i da direktno utiču na dejstvo u Dalmaciji. S druge strane, saveznici su, i pored raznih drugih namera, bili u situaciji da efikasnije pružaju pomoć 3VJ, brodovima doturajući materijal bilo na Vis, bilo na poželjna mesta na dalmatinskoj obali.

Još od momenta kapitulacije fašističke Italije, kada je pretilo iskrcavanje anglo-američkih snaga na istočnu obalu drana, Dalmacija je dobila veliki značaj i za nemačke snage na Balkanu. Zbog toga su Nemci njenoj odbrani posvetili veću pažnju. Za godinu dana, od kapitulacije fašističke Italije u jeseni 1944, koristeći se utvrđenjima koja je izgradila još Austrijska Kraljevina Jugoslavije, kao i utvrđenjima koja su pogledali Italijani, oni su u Dalmaciji izgradili čvrst sistem odbrane protiv napada s mora i kopna. Čitava obala je bila podeljena na sektore i podsektore za odbranu. Svaki podsektor je imao do detaljno razrađen plan za odbranu. Planovima su bile predviđene snage i sredstva, granice podsektora, postupci u slučaju

i zaravnima. Kao izraziti predstavnik kraša, Dalmacija je u celini sirovaša vodom, a u pojedinim užim rejonima, kao i na otocima, postoji potpun nedostatak vode.

Konfiguracija zemljišta i pravac protezanja planina uslovljavali su, pored ostalog, da veći broj komunikacija ide paralelno sa obalom i gorenima planina, kraškim poljima i dolinom rečnih tokova, dok manji broj od obale vodi u unutrašnjost. Najbolje je komunikativna severna Dalmacija (rejon Knin, Zadar, Split), gde se nalaze najveće luke — Zadar, Šibenik i Split i nesumnjivo najznačajniji saobraćajni čvor — Inin. Od komunikacija koje vode u unutrašnjost najznačajnije su one u dolini Une i Neretve, gde se nalaze železničke pruge i automobilske putevi.

Obala je kamenita, jako razurijena i strma. Niska je obala između iša Zrmanje i Krke, kao i u rejonu ušća Neretve, gde je, pored ostalog, močvarna. Paralelno s obalom, ili malo zakošeni, pružaju se mnogobrojni otoci, koji međusobno i sa obalom stvaraju mnoštvo kanala i ulaznih prolaza koji su usmereni pomorski saobraćaj.

Privreda je nedovoljno razvijena. Industrijska preduzeća su grupisana u rejonu Split, Šibenik, Zadar. Poljoprivreda je, osim gajenja užnog voća, vinove loze, maslina i povrća, slabo razvijena; žitarica, mesa i masti nema dovoljno za prehranu stanovništva. Na otocima i priobalnom pojasu vlada oskudica i u drvetu. Važna privredna grana je ribolov. Sama po sebi pasivna, Dalmacija je trogodišnjim ratom bila materijalno iscrpljena, tako da su postojale znatne teškoće u pogledu ishrane naroda i vojske.

uzbune, varijante dejstva. materijalno obezbeđenje, zbrinjavanje i dr."

Značaj Dalmacije još je više porastao u vreme kada su **nemačke** snage napuštale Grčku i povlačile se na sever. Nemci su pomorsku rutu uz istočnu obalu Jadrana iskoristili za **izvlačenje** materijala i mornaričkih jedinica ka Trstu, a **komunikacija** duž obale mogla im je poslužiti za izvlačenje snaga **iz** Albanije i Crne Gore. Plašeci se iskrcavanja anglo-američkih snaga i dejstva jedinica NOVJ na ovom području, oni su nastojali da ove komunikacije što bolje obezbede, zbog toga su, u veoma teškoj situaciji posle prodora Crvene armije na Dunav, izvukli iz Dalmacije samo slabije snage za neposrednu odbranu Beograda.

Na području Dalmacije i u daljem zaleđu, i pored jakih neprijateljskih snaga, uspešno je dejstvovao 8. korpus, a na moru su dejstvovalе jedinice Ratne mornarice NOVJ. Korpus je, naredbom Vrhovnog štaba, formiran 7. oktobra 1943, od 9. 19, 20. i 26. divizije i svih partizanskih odreda iz Dalmacije i jednog dela zapadne Bosne. Jačina mu je tada iznosila 13.049 boraca, bez odreda. Njegovo operacijsko područje bilo je omeđeno sa severa rekom Zrmanjom, sa istoka linijom Strmica — Livno — Imotski — Mostar, s juga Neretvom i sa zapada Jadranskim morem.

U toku jeseni i zime 1943/44. jedinice 8. korpusa vodile su borbe s nemačkim divizijama (114. i 264. pešadijskom, 7. SS i 118. lovačkom) koje su nastojale da, posle kapitulacije fašističke Italije, ovladaju jadranskom obalom i komunikacijama koje od nje vode u unutrašnjost. Pošto su, u decembru 1943. i januaru 1944, nemačke snage ovladale i dalmatinskim otocima. 26. divizija se povukla na otok Vis, koji je postao pomorska i vojna baza NOVJ. Ostale tri divizije su nastavile da dejstvuju na kopnu: u Dalmaciji i, povremeno, u delu južne Like i zapadne Bosne. Zbog stalnih napada na njihove posade i na kolone u pokretu, nemačke snage su bile prisiljene da u toku zime, proleća i leta 1944. preduzmu više napadnih operacija

¹⁴ Originalnih nemačkih dokumenata na osnovu kojih bi se mogla izvršiti potpuna rekonstrukcija odbrane Dalmacije sačuvano je vrlo malo. U Arhivu Vojnoistorijskog instituta tu daljem tekstu: Arhiv VII) postoji svega nekoliko dokumenata o ovom pitanju; oni pripadaju 264. pešadijskoj i 359. legionarskoj diviziji, dok od 118. lovačke divizije nema nijednog dokumenta. Izvesni podaci se mogu naći i u ratnom dnevniku admirala Jadrana, čiji se original nalazi u Londonu a mikrofilm u Arhivu VII. Od svih dokumenata najpotpuniji je Borbeni uput za odbranu odseka Šibenik komandanta odseka od 21.IX 1944 (Arhiv VII, k. 15 E br reg. IP. 4 Kampfanweisung für den Verteidigungsabschnitt Šibenik. A.bschnitts-Kommandeur Šibenik. Abt. Ia, Br. B. Nr. 875 44. g. Kodes. O.U., den 21.9.1944V

iethen«, »Herbstgewitter«, »Emil«, »Handstand«, »Wikin-«, »Pestbeule«, »Vignette« i dr.) protiv pojedinih jedinica korpusa, ali nikad nisu uspele nijednu da razbiju. U jed-
•odišnjim borbama 8. korpus je stekao bogato ratno iskustvo.
) Dalmacije južno od Neretve potpadao je pod operacijsko
Iručje 2. korpusa NOVJ.

Na području Dalmacije funkcionisao je sistem vojnoterijalnih organa: 8 komandi područja: zadarskog, šibenskog, nskog, splitskog, cetinjskog, biokovsko-neretvanskog, sred-dalmatinskog otočkog i južnodalmatinskog (dubrovačkog), ukupno 24 komande mesta (avgust 1944.).¹⁵

Pored jakih vojnih jedinica i vojnoteritorijalnih organa, u .maciji je do leta 1944. bio stvoren čvrst sistem narodne vlasti. ;n najviši organ je bio Oblasni narodnooslobodilački odbor Dalmaciju. Pored njega, bilo je 7 okružnih, 24 sreska, 69 tinskih, 631 seoski i 753 mesna NOO-a. U tim odborima su ili 3.592 odbornika, 672 odbornika bili su članovi Komuniste partije.¹⁶ Potpun sistem narodne vlasti još nije bio izgra- l u srezovima Knin, Vrlika, Drniš, Benkovac, Imotski i Dub- •nik. Narodnooslobodilački odbori uspešno su rešavali mnogu anja vlasti. Pitanje ishrane naroda i vojske je vrlo teško re- ano, jer je Dalmacija pasivna oblast, koja je, uz to, bila rpljena trogodišnjim ratom. Pomoć primana od saveznika, 5rodošla, ali neredovna i nedovoljna, odlazila je uglavnom za ranu vojske, tako da je među stanovništvom bilo slučajeva liranja od gladi,¹⁷ iako se pitanje ishrane nešto popravilo ile žetve.

U rešavanju svih pitanja koja su nametali rat i revolu- ti odlučujuću ulogu imala je partijska organizacija. Od na- •ito velikog značaja bio je rad partijskih organizacija koji

¹⁴ Arhiv VII. k. HC II, reg. br. 15/2: R'Jdovni izveštaj za septem- • Vojne oblasti 8. korpusa NOVJ, ekonomski odsjek, br. 270/44, Glav- n štabu NOV i PO Hrvatske.

¹⁵ Arhiv VII. mikrofilm 45 CK KPH, sn. 53—72: Izveštaj Oblasnog niteta KPH za Dalmaciju od 5.VIII 1944. upućen CK KPJ i CK KPH.

¹⁷ Iz depeše Oblasnog NOO-a za Dalmaciju upućene 1.XII 1944. cionalnom komitetu oslobođenja Jugoslavije vidi se da je pitanje rane u Dalmaciji bilo veoma kritično. Depeša glasi: »Stanje prehrane Dalmaciji svakog dana je sve kritičnije. Od 15. okt. do 30. nov. umrlo od gladi u okrugu Zadar 72 osobe a u okrugu Šibenik 65, u okrugu lit 217, a u okrugu Knin 33, na otocima 280 a u okrugu Dubrovnik u okrugu Biokovo — Neretva 47. Svega ukupno je umrlo od gladi ljudi. Smrtnost danomice raste. U Dalmaciji već se do sada nalazi 00 ranjenika iz čitave Jugoslavije. Sada na otoke dolazi još 4.000 ran- inika a i zbjeg iz Italije u kojem su takode djeca iz Korduna, Like ianije. Pitanje prehrane je najkritičnije i traži hitno rješenje. Za jsku u Dalmaciji se još uvijek daje 151 vagon hrane mjesečno«, (Ar- - VII, k. 27, br. reg. 3 2—3).

se u prvom redu, ogledao u podizanju političke svesti masa, **da bi one** istrajale u borbi uprkos svim teškoćama. Zahvaljujući **upornom** političkom radu partijskih organizacija i uspesima NOB-a u celoj Jugoslaviji, ogromna većina naroda Dalmacije bila je na strani revolucije i borila se za njenu konačnu pobedu. U **toku** dotadašnje trogodišnje borbe, odnosno do konačnog **oslobođenja** Dalmacije, u partizanske odrede i jedinice **NOVJ** stupilo je oko 72.000 boraca, što znači da je do **tada prosečno** svaki deseti Dalmatinac učestvovao u borbi i **puškom u ruci**.¹⁸ Na terenu je bila izgrađena široka mreža **političkih** organizacija. Baš u jesen 1944. u Dalmaciji su sprovedeni izbori za organe NOF-a. Sem toga, postojale su i **masovne** organizacije Antifašističkog fronta žena, kao i **omladinske** organizacije. Partijska organizacija na terenu i u **vojsci** brojala je oko 5.000 članova, dok je članova SKOJ-a **bilo** 10.218. Pored Oblasnog komiteta KPH za Dalmaciju, u **oblasti** je radilo 7 okružnih i 24 sreska komiteta.¹⁹

I pored velikih uspeha NOP-a, ipak je u Dalmaciji još **uvek** jedan manji deo naroda stajao po strani ili se aktivno **borio** protiv NOP-a. To su bile pristalice Hrvatske seljačke **stranke**, ustaše i četnici, čija su se uporišta nalazila oko **pojedinih** okupatorskih garnizona. Uviđajući da će Nemačka **izgubiti** rat, svaka je od ovih grupa, pod okriljem okupatora, na **svoj** način nastojala da svoje pozicije zadrži i posle rata.

Svi ovi, i drugi, vojni i politički momenti imali su uticaja na zadatke jedinica NOVJ u borbama za oslobođenje **Dalmacije**. Pored isterivanja okupatora trebalo je vojnički i politički **razbiti** četnike, ustaše i HSS, njihove organe vlasti i političke organizacije, sprečiti svaku eventualnu intervenciju sa strane, **čvrsto** uzeti vlast u svoje ruke i, na taj način, u Dalmaciji **potpuno** ostvariti ratno-revolucionarni cilj koji je CK KPJ postavio 1941. godine prilikom dizanja ustanka.

2. Raspored, namere i plan neprijateljskih snaga

Na području Dalmacije nalazile su se snage nemačke 2. oklopne armije pod komandom generala artiljerije Maksimilijana de Angelisa (Maximilian de Angelis), i to delovi 15. brdskog i 5. SS brdskog armijskog korpusa, mornaričke snage,

¹⁸ Arhiv VII. mikrofilm 45 CK KPH. sn. 168—171: Izveštaj Oblasnog komiteta KPH za Dalmaciju od 5.XII 1944. upućen CK KPJ i CK KPH.

¹⁹ Arhiv VII, mikrofilm 45 CK KPH, sn. 53—72: Izveštaj Oblasnog komiteta KPH za Dalmaciju od 5.VIII 1944. u|j |m...v|n CK KPJ i CK KPH.

² Ofanzlva ta ob'.nbođenje Dalmneljc

;aško-domobranske i četničke jedinice. Njihov raspored je avgusta 1944. bio sledeći:

Petnaesti brdski armijski korpus (392. i 373. legionarska; 64. pešadijska divizija) bio je raspoređen na obalskom po;u od Sušaka do Stobreča i dubinom do Vrbasa, Banje Luke, s. Novog, Plaškog, Oštarija i Delnica. Komandant general istav Fen (Gustav Fehn), sa štabom u Kninu. Od jedinica og korpusa, u Dalmaciji su se nalazile:

— 264. pešadijska divizija na obalskom odseku južni deo ;rva Paga — Stobreč, sa 891. grenadirskim pukom u Zadru, 3. grenadirskim pukom u Šibeniku i 892. grenadirskim pukom Klisu, dok je 264. artiljerijski puk bio podeljen po pešadij-Lm pukovima;⁰ komandant general Martin Garajs (Martin treis), sa štabom u Drnišu;

— 373. legionarska divizija duž komunikacije Bos. Novi Bihac — Knin, sa ojačanim 383. pukom u Kninu i 384. pu-ni u Srbu, dok je 373. artiljerijski puk bio podeljen po je-nicama: komandant general-lajtnant Eduard Aldrijan (Edu-d Aldrian), sa štabom u Ostrošcu:

— 944. obalski artiljerijski puk kopnene vojske (Heeres ũsten Artillerie Regiment, skr. HKA), jačine 4 divizona, nepo-edno na obali od Crikvenice do Splita, od kojih tri divizona 46, 947. i 948) u Dalmaciji; štab u Drnišu;

— 29. puk tvrđavskih pionira (Festungs Pionir Stab 29.) i čitavom obalskom području 15. armijskog korpusa; štab, srovatno, u Kninu. Na sektoru severne Dalmacije, verovatno, dan bataljon.

Peti SS brdski armijski korpus (7. i 13. SS, 118. lovačka 369. legionarska divizija) nalazio se na području između Drine, ive i Vrbasa i na delu obalskog pojasa od Stobreča do Grude, omandant general Artur Fleps (Arthur Phleps), sa štabom u arajevu. Jedinice ovog korpusa, koje su se nalazile na pod-ičju Dalmacije, bile su ovako raspoređene:

— 118. lovačka divizija na obalskom odseku Stobreč — 5će Neretve, sa 738. pukom u Zadvarju i 750. pukom u Ja-jini na Pelješcu, dok je 668. artiljerijski puk bio podeljen po ešadijskim pukovima; komandant general-major Jozef Kib-?r (Jozef Kübler), sa štabom u Ljubuškom:

— 369. legionarska divizija na obalskom odseku ušće Teretve — Gruda, sa 369. pukom²¹ u Trebinju i 370. pukom u

¹⁾ U rasporedu su data mesta gde su se nalazile komande pukova, ok su njihove jedinice bile raspoređene na široj prostoriji, sa težištem a samoj obali.

²¹ Drugi bataljon 369. puka, otkomandovan, nalazio se na podru-ju Livno—rnotski pod komandom 118. lovačke divizije.

Ošlju, dok su delovi 369. artiljerijskog puka bili pridati pešadijskim pukovima;-- komandant general-lajtnant Fric Najdhold (Fritz Neidhold), sa štabom u Blagaju;

— 649. obalski artiljerijski puk kopnene vojske: 622. divizion u rejonu Makarske i 949. divizion u rejonu Dubrovnika."¹¹

Mornaričke snage pod komandom admirala Jadrana (Kommandierenden Admiral Adria) bile su raspoređene na području **čitavog** Jadrana. Komandant viceadmiral Joakim Lieman (Joachim Lietzmann). sa štabom u Opatiji. Od ovih mornaričkih **snaga**, na području Dalmacije su bili sledeći delovi:

— delovi 11. divizije za obezbeđenje (11. Sicherungsdivision), **sastava:** 1. i 2. flotila za eskoru (Geleitsflottille) i 2. protivpodmornička flotila (Unterseebootsjagdflottille);

— delovi 1. divizije torpednih čamaca (1. Schenllboots-**division**), **sastava:** 3, 7. i 24. flotila torpednih čamaca;

— delovi 6. flotile minolovaca (Räumbootsflottille);

— delovi 10. desantne flotile (Landungsflottille);

— delovi 6. transportne flotile;

— Pomorska komanda severne Dalmacije, sa 540. mornaričkim artiljerijskim divizionom (ukupno 10 baterija) i 771. pionirskim bataljonom za iskrcavanje pored lučkih komandi:

— Pomorska komanda južne Dalmacije sa 612. i 628. mornaričkim divizionom (oba ukupno 13 baterija).²⁴

Ustaško-domobranske snage:

— 7. ustaška brigada, jačine sedam bataljona, na području severne Dalmacije; štab u Drnišu:

— 6. ustaška brigada, jačine šest bataljona: pet na području srednje Dalmacije a jedan u Livnu; štab u Imotskom;

— 9. posadna brigada, jačine šest bataljona: tri u Hercegovini, jedan u Sinju a ostala dva na širem području Dubrovnika; štab u Dubrovniku;

⁸² Ostale divizije 5. SS i 15. brdskog armijskog korpusa su bile raspoređene u Bosni, Lici, Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju.

²⁹ Sedište štaba toga puka se nije moglo ustanoviti.

²¹ Pored navedenih jedinica, admirala Jadrana su još bile potčinjene Pomorska komanda Istre i Pomorska komanda Albanije, kao i razne ustanove i manje jedinice. Ukupno brojno stanje svih jedinica potčinjenih admiralu Jadrana bilo je 1.IX 1944. sledeće: 23.476 vojnika i oficira. (Arhiv VII, mikrofilm London 1, sn. 934: Kriegstagebuch des Kommandirenden Admirals Adria, Anlage a Übersicht über die Stärke Admiral Adria Stichtag 1.9.1944.)

Na području severne Dalmacije se još nalazio i bataljon obalskih lovaca Brandenburg (Küstenjagerabteilung Brandenburg•). Sve jedinice -Brandenburg* su U organizacionom pogledu potpadale pod komandu divizije Brandenburg, čije je sedište bilo u Berlinu, dok su njeni delovi u taktičkom pogledu potpadali pod komandu korpusa na čijem su području dejstvovali.

2. bataljon 9. ustaške brigade u rejonu Brela — Makarska, i čete ove brigade u rejonu ušća Neretve i jedna četa u udi:²⁵

— 2. bataljon 3. posadne brigade u Kninu;²⁶

— 7. žandarmerijski puk, sa sedištem u Splitu, i delovi žandarmerijskog puka. čije se sedište nalazilo u Mostaru;

— delovi mornarice Nezavisne Države Hrvatske (Po-
>rska komanda u Splitu sa jednom četom obalne komande
>2. flotila torpednih čamaca, potčinjena nemačkom admiralu
drana).

Četničke snage:

— Dinarska četnička oblast (komandant pop Momčilo
jjić): 1. i 2. dalmatinski, Dinarski (502. korpus), 1. bosanski
1. lički korpus na široj prostoriji Knina i delom u južnoj
ici; štab u Kosovu;

— Dubrovački četnički korpus sa Dubrovačkom četnič-
jm brigadom u Slivnici (12 km istočno od Dubrovnika).

Iz ovog rasporeda se vidi: da su Nemci u Dalmaciji imali
ve kompletne (264. i 118) i dve nepotpune divizije (373.
369), razne korpusne jedinice i jake mornaričke snage; da su
staško-domobranske snage bile jačine 17 bataljona, dok su
etničke jedinice, iako organizovane u pet korpusa, bile brojno
iale (ukupno oko 5.000 ljudi). Sve ove jedinice su bile raz-
leštene tako kako bi obezbedile obalski pojas i zaštitile naj-
ažnije komunikacije koje sa obale vode u unutrašnjost. Naj-
ače su snage bile raspoređene neposredno na samoj obali, da
>i držanjem većih i manjih luka sprečile eventualno iskrca-
vanje na obalu i prodiranje u unutrašnjost, i da bi onemogućile
,ezu jedinica NOVJ na kopnu sa onima na Visu.

S obzirom na dužinu obale, snage su bile prilično razvu-
čene. Tako je 264. pešadijska divizija imala front dug oko 150
<m, meren vazdušnom linijom, a meren obalom on je bio znatno
duži, sa dubinom i do 40 km. Nedostatak vlastitih snaga Nemci
su donekle nadoknađivali ustaško-domobranskim i četničkim
jedinicama, koje su im, uklopljene u njihov raspored, bile pot-
činjene u operativnom pogledu, čime je bilo obezbeđeno jedin-
stvo komandovanja. Snage nisu bile ravnomerno raspoređene
na čitavoj obali. Jače grupisanje je izvršeno oko većih luka,
kao, na primer, u rejonu Šibenik — Split, gde su bila raspo-
ređena dva puka 264. divizije, dok je njen treći puk bio raz-
mešten na prostoriji između Zrmanje, Krke i mora. Dobro su

⁵⁵ Ostale jedinice brigade bile su u Hercegovini; štab je bio u Mostaru.

⁵⁰ Ostale jedinice te brigade bile su u Lici; štab je bio u Gospiću.

bile obezbeđene važnije komunikacije, na primer: Šibenik — **Drniš** — Knin — Bihać i komunikacije u dolini Neretve koje **su služile** za snabdevanje i manevar jedinica 15. i 5. nemačkog korpusa. Sve nemačke snage u Dalmaciji zapadno od linije **Stobreč** — Kamešnica — Jajce, kuda je išla granica između 15. i 5. korpusa, gravitirale su ka komunikaciji Šibenik — Drniš — Knin, a snage jugoistočno od pomenute linije gravitirale su ka dolini Neretve.

Prema proceni Štaba 8. korpusa NOVJ, neprijatelj je 31. avgusta 1944. na području Dalmacije imao oko 56.000 vojnika; 35.000 Nemaca, 16.000 ustaša i domobrana i 5.000 četnika.⁷ Iako je Štab 8. korpusa imao dobro organizovanu obaveštajnu službu i dobar uvid u raspored i namere neprijatelja⁸ na svom operacijskom području, ipak ti podaci nisu bili potpuno tačni. Istina, ni danas se ne raspolaže tačnim podacima o brojnom stanju svih neprijateljevih jedinica, ali se do približno tačnog brojnog stanja može doći i na osnovu oskudnih dokumenata. Tako su pomenuti delovi 15. brdskog i 5. SS armijskog brdskog korpusa na području Dalmacije brojali oko 35.000 a delovi nemačkih mornaričkih jedinica oko 10.000 ljudi. Dakle, ukupna jačina nemačkih jedinica u Dalmaciji iznosila je oko 45.000 vojnika i oficira. Dok su nemačke snage bile jače, brojno stanje ustaško-domobranskih jedinica bilo je nešto slabije od onog kojim je raspolagao Štab 8. korpusa: oko 12.000, a ne 16.000. Podaci o četnicima su bili tačni. Prema tome, ukupna jačina neprijatelja u Dalmaciji krajem avgusta iznosila je oko 62.000 vojnika i oficira (oko 45.000 nemačkih, oko 12.000 ustaško-domobranskih i oko 5.000 četničkih).

Nemačke, ustaško-domobranske i četničke jedinice na području Dalmacije izvršavale su zadatke u sklopu opštih planova i zadataka nemačkog komandovanja na Balkanu. Na planiranje njihovih borbenih dejstava uticali su: opšta situacija na Balkanu, a posebno u Jugoslaviji, bojazan od iskrcavanja anglo-američkih snaga, dejstva 8. korpusa NOVJ i, u izvesnom smislu, opšta situacija na evropskim ratištima. Zbog toga se planovi

Arhiv VII. k. 521, br. reg. 22/5: Pregled neprijateljskih snaga u Dalmaciji Štaba 8. korpusa, obaveštajni odsek, ob. br. 260 44 od 31 8 1944.

²⁵ Štab 8. korpusa je, na primer, putem obaveštajne službe, dobio podatke o pripremama Nemaca za napuštanje jadranske obale, o čemu je 6.IX 1944. depešom obavestio Glavni štab Hrvatske. U depeši je, pored ostalog, rečeno: »Obavještajni oficir Brandenburg reg. Moris (je) rekao da će se Nijemci povući pošto izvuku materijal i da im je došlo naređenje za evakuaciju Dalmacije. Tumač hrv. jezika kod 264. divizije obavještava da se ova divizija neće moći povući iz Dalmacije dok se njemačke trupe ne izvuku iz Grčke. Albanije i Crne Gore.« (Arhiv VII. k. 119/8, br. reg. 2—51).

iamere neprijatelja na području Dalmacije ne mogu posmatiti izolovano, niti razumeti bez poznavanja opšte situacije ajem avgusta i početkom septembra 1944. godine.

Posle prodora jedinica Crvene armije u Rumuniju i Bursku usledilo je povlačenje nemačke Grupe armija »E« iz •čke. U takvoj situaciji nemačka 2. oklopna armija je dobila datak da organizuje front prsma južnom krilu Crvene armije. Lim da i dalje osigurava jadransku obalu.²⁰ Zbog nedostatka iinica, iz severne su Dalmacije krajem avgusta i početkom ptembra u rejon Beograda prebačeni nemačka 92. motorizovana brigada i 1. puk »Brandenburg«. A 1. septembra 1944. mandant 2. oklopne armije naredio je 118. lovačkoj diviziji evakuise otoke Brač, Hvar i Korčulu. Tom evakuacijom, koja otpočela pet dana kasnije,³⁰ trebalo je takođe omogućiti da deo snaga uputi u rejon Beograda.

Dobijanje zadatka da pored odbrane jadranske obale organizuje deo fronta prema delovima Crvene armije dovelo je •mačku 2. oklopnu armiju u veoma težak položaj, jer ona nije tala dovoljno snaga za oba zadatka. Ocenivši situaciju, Komanda 2. oklopne armije je došla do zaključka: da u datom momentu će doći do iskrcavanja anglo-američkih snaga u Dalmaciji, ali je ono moguće u Istri; da je izbijanje delova Crvene armije . istočnu granicu Banata ugrozilo ne samo pozadinu 2. oklopne mije već i najglavnije veze svih jedinica komandanta Jugoslova južno od Beograda; da jedinice angažovane za odbranu jadranske obale, koja verovatno neće biti napadnuta od anglo-američkih snaga, neće biti dovoljno iskorištene i da je, nasuprot me, i Komandi 2. oklopne armije i Komandi Jugoslova stalo > toga da se delovima Crvene armije ne suprotstavljaju samo improvizovanim i slabo opremljenim borbenim grupama i alarmnim jedinicama¹¹, već trupama stvarno sposobnim za borbu.

Komanda 2. oklopne armije je uvidela da protiv delova •vene armije može angažovati 118. lovačku i 264. pešadijsku viziju, s tim da se glavna borbena linija sa jadranske obale >me-i u unutrašnjost, na liniju Rijeka — Senj — Velebit — din — Mostar — Nevesinje — Gacko. Za odbranu ove linije le bi angažovane 392. i 369. legionarska divizija, pri čemu se na području 373. i 369. divizije odbrana morala organizovati po sistemu uporišta na putevima koji s mora vode u unu-

²⁰ Grupa armija -K i 2. oklopna armija su bile pod komandom •upe armija »F«, koja je ujedno bila i Komanda Jugoslova.

³⁰ a» Gertler Rudolf unci.... Der Weg der 118. Jäger-Division, Augsburg, 48.

Alarmne jedinice su, prema potrebi, formirane od ljudstva pri znim štabovima, skladištima i drugim pozadinskim ustanovama i jedinicama.

trašnjost. Predviđala se mogućnost da se 373. divizija ojača jednim ojačanim pukom 264. divizije a 369. divizija jednim **slabije** ojačanim pukom 118. lovačke ili 181. pešadijske divizije. Komanda 2. oklopne armije je predložila komandantu Jugoistoka da se 264. pešadijska i 118. lovačka divizija angažuju na istočnoj granici Srbije ili, ukoliko to nije moguće na tzv. Nibelunškoj liniji (ušće Drine — Šid — ušće Drave). Kako nije bio nadležan da dà odobrenje za napuštanje jadranske obale, komandant Jugoistoka je uputio predlog nemačkoj Vrhovnoj komandi oružane sile. I tek pošto se s predlogom složio Hitler on je 10. oktobra 1944. naredio Komandi 2. oklopne armije da evakuiše jadransku obalu. Istoga dana je i nemački Admiralštab, dopisom, upoznao nemačkog pomorskog komandanta na Jadranu (admirala Jadrana) o pomeranju glavne odbrambene linije sa obale u unutrašnjost i, u vezi s tim, odredio zadatke nemačkoj mornarici u Jadranskom moru. Sem toga, bilo je naređeno razaranje pristaništa, komunikacija i svih objekata od vojničkog značaja.

Trebalo je najpre prebaciti rezerve na novu liniju odbrane; materijal važan za vođenje rata evakuisati, sredstvima mornarice, ka Rijeci i Trstu ili, kamionima, preko Knina i Mostara, na sever, a uništiti sve ono što se nije moglo poneti. Mornaričke plovne jedinice, sa ukrčanim ljudstvom, imale su se povući na područje severnog Jadrana. Pokretne obalske baterije trebalo je staviti na raspolaganje jedinicama kopnene vojske, a nepokretne baterije uništiti i od njihovog ljudstva obrazovati mornaričke streljačke bataljone. Početak evakuacije određen je za 17. oktobar 1944.³² Nemci su evakuaciju jadranske obale³³ dali šifrovani naziv »Herbstgewitter« (»jesenja bura«) a novoj liniji odbrane naziv linija -Grin« (Grün« — zelen).³⁴

Krajem novembra ili početkom decembra 1944. godine Komanda Grupe armija E« učinila je nov predlog da se sve nemačke snage postepeno povuku iza opšte linije Rijeka — Bi-

³² Na osnovu raspoloživih dokumenata nisu se mogli utvrditi **planiroani** rokovi za napuštanje pojedinih mesta. Jedino prema izjavi (posle **rata**, u zarobljeništvu) tadašnjeg komandanta 2. oklopne armije, **generala** Maksirnilljana de Angelisa, planom je bilo predviđeno da se **Dubrovnik** evakuiše 20.X n Šibenik 2.XI 1944 (Arhiv VII, k. 71 A. br. reg. 1 **la**). **Nije** se moglo utvrditi ni do koga su se vremena nemačke jedinice **imale** povući na novu liniju odbrane, niti do kada su je imale držati.

³³ Reč je o evakuaciji čitave istočne obale Jadranskog mora od **Senja do** Valone i o pomeranju odbrane u dubinu prosečno za oko 50 **km. na** tzv. liniju 'Grin«, koja je od Gacka išla na jugoistok, zapadno od Durmitora i Andrijevice, ka Skadru.

³⁴ Arhiv VII, mikrofilm London 2, sn. 918—932: Kriegstagebuch des Kommandierenden Admiral Adria vom 16—31.10. 1944. Anlage 1 Betr. Räumung der ostadriatischen Küste von Senj bis Valona unter Decnamen »Herbstgewitter

ać — Banja Luka — Bos. Samac — Vinkovci — Vukovar, ali ? nemačka Vrhovna komanda oružane sile s tim nije složila, eć je naredila da se i dalje drži celokupni prostor Nezavisne ržave Hrvatske, izuzimajući onaj deo uz jadransku obalu.³⁵

Plan Nemaca za dejstvo u Dalmaciji, uslovljen opštom tuacijom. imao je izrazito defanzivni karakter. Trebalo je, u rvom redu, sprečiti brz prodor Crvene armije iz Rumumje i ugarske, izvući snage iz Grčke i obezbediti im bok od svake i-entualnosti sa područja Dalmacije. Nerazumno bi i bilo ariti prilično jake snage na jadranskoj obali kada je postojala gromna potreba za jedinicama u istočnim oblastima Jugovavije. Zato je plan Nemaca za dejstva u Dalmaciji bio deo pšteg plana za dejstvo na Balkanu. Uporno insistiranje nellačke Vrhovne komande oružane sile na odbrani teritorije fezavisne Države Hrvatske proizlazilo je, verovatno. otuda ;o se već tada računalo sa gubitkom važnih prostorija u is)ćnoj Nemačkoj, pa se držanjem Nezavisne Države Hrvatske"" jednog dela Mađarske želelo osigurati izvesnu slobodu mav evra i sačuvati potrebnu sirovinsku bazu za dalje vođenje ata na jugoistoku. Svakako da se htelo dobiti i u vremenu. Pr se nemačka Vrhovna komanda oružane sile nadala da će idnog dana ipak doći do suprotnosti među saveznicima, što oi acističkoj Nemačkoj donelo izlaz iz teške situacije.

Na području Dalmacije nemačkim divizijama su bile potinjene, u operativnom pogledu, i ustaško-domobranske snage, iji je zadatak bio držanje posednutog područja. Nemci su od jih uporno krili nameru da se povuku sa jadranske obale. Sve

¹¹³ Arhiv Vn, k. 70 A, br. rog. 3'3: Hesscgner — Schmidt Richberg :java data u zarobljeništvu.

Na tome je insistirala i vlada NDH. U vezi s tim, 18.IX 1944. oglavnik Ante Pavelić posetio je Hitlera u njegovom glavnom stanu, i tome je objavljeno sledeće saopštenje: Firer je s Poglavnikom imao uži razgovor o zajedničkoj borbi protiv boljševika i njihovih engleskonmeričkih pomagača, te o pitanjima osiguranja hrvatskog prostora 'jerna savetu Trojnog ugovora njemačka će vojska zajedno s hrvatkim vojnicima i ustašama branili slobodu i samostalnost Hrvatske Ustaša . Zagreb, 1.X 1944). Ustaški pokret je nastojao da tu posetu to bolje iskoristi u propagandne svrhe. Komandama ustaških, domoranskih i žandarmerijskih jedinica data su uputstva kako će usmeriti ropagandu. Tako se u dopisu Stožera ustaškog pokreta za Vrhbosnu sr. taj. 1360 od 23.IX 1944) komandi 5. žandarmerijskog puka. pored stalog. kaže: jHitler obećao da će Nezavisna Država Hrvatska biti ranjena kao i Njemačka, te da će se odlučna bitka na Balkanu prihvatiti izvan područja Nezavisne Države Hrvatske... Poglavnik i pratnja a i povratku bili dobro raspoloženi. Njemačka će skoro nastupiti stravitim sredstvima te će doći do preokreta u ratnom položaju. Njemačko vodstvo sigurno u pobjedu. Skoro će Njemačka postati premoćna zraku. Firer je razgovarao sa Poglavnikom puna tri sata. Ustaškom lokretu silno poskoćio ugled... < (Arhiv VII, k. 149 c, br. reg. 14 3).

glasove o tome oni su energično suzbijali i demantovali. To se pored ostalog, vidi iz jedne depeše Štaba 15. brdskog armijskog korpusa upućene Stabu 264. divizije, nađene u arhivu **o bataljona** 891. puka prilikom oslobođenja Benkovca, u kojoj se kaže: »Vest da će se Nemci u kratko vreme povući sa ovog **prostora** treba da se najstrožije i svim raspoloživim sredstvima sprečava.«²⁷ Takve glasove suzbijalo je i Ministarstvo oružanih snaga NDH, nastojeći da sačuva disciplinu i izbegne neželjene posledice.³⁸

Četničke snage na području Dalmacije, kao i u drugim delovima Jugoslavije, aktivno su saradivale s nemačkim i **u>taško**-domobranskim jedinicama u borbi protiv NOVJ. One su korištene za izviđačke zadatke, za osiguranje komunikacija i mesta i za učešće u pojedinim napadima na jedinice NOVJ. U severnoj Dalmaciji njima su, od strane nemačkih jedinica, bili tačno određeni zadaci u pogledu osiguranja komunikacija i naznačeni objekti koje treba da čuvaju. Takođt je bilo precizirano: kojim su nemačkim jedinicama bile podređene koje četničke snage. Zauzvrat, četnici su od Nemaca primali municiju i deo sledovanja za ishranu. Vezu sa čelnicima nemačke jedinice su održavale preko svojih obavestajnih oficira.³⁰

Iako su otvoreno služili nemačkim okupatorima, četnici su, kao »kraljeva vojska u otadžbini«, svoje planove podešavali i prema političkim manevrima dvorske klike u iostanstvu. A pošto se u leto i jesen 1944. godine mnogo govorilo o iskrcavanju anglo-američkih snaga u Dalmaciju, oni su.

« Arhiv VII, k. 28. br. rog. 1 4—10.

⁴⁸ Ilustracije radi navodimo dve depeše. U depeši Ministarstva **oružanih** snaga NDH br 1275 od 9.IX 1944, upućenoj podređenim jedinicama. pored ostalog, rečeno je: Vijesti da njemačke postrojbe **napuštaju** hrvatsko područje izmišljotina su neprijateljske promičbe. Njemačke oružane snage riješene su u zajednici sa hrvatskim oružanim snagama braniti svaku stopu hrvatskog područja (Arhiv VII, k 111. br. reg. 34 8—G). A depeša Zapovjedništva 3. zbornog područja od 10.IX 1944. upućena 9. posadnoj brigadi u Dubrovniku, gissi: Po nalogu **ministra** i zapovjednika oružanih snaga utjecati neprestano na postrojbe **da stoje** na okupu i držati ih čvrsto u rukama. Protumačiti da je stanje **u zemlji** normalno i da se ne vjeruje neprijateljskoj promičbi. Spriječili **razdor** hrvatsko-njemačkog bratstva u oružju. Nijemci ostaju u državi **da se** s nama zajedno bore i brane svaku stopu našeg područja. Ovo **saobćiti** svima sa poukom« (Arhiv VII, k. III. br. reg. 41 8—1).

³⁰ Da bi. zbog četnika, izbegli eventualne komplikacije sa ustaško-domobranskim jedinicama, Nemci su početkom n na 1944. četničke jedinice u severnoj Dalmaciji preimenovali u Hrvatske borbene zajednice (Kroatische Kampfgemeinschaften — skr. KKG), tačno im odredili **zadatke** i fiksirali svoje obaveze prema njima. (Vidi direktivu Štaba 373 **divizije**, obaveštajno odeljenje, br. 3614 od 29.V 1944, u Arhivu VII, k. 20—11. br. reg. 1 17—4)

oš u julu, otpočeli rad na stvaranju Pomorske obalske komande, s ciljem da izvrše organizaciju obale u mornaričkom jogledu, prikupe mornaričko osoblje bivše mornarice Kraljevine Jugoslavije, uspostave vezu sa anglo-američkom flotom, »moguće funkcionisanje kraljevske flote (kad ona dođe) i vode jorbu protiv »komunista i Hrvala«. Kako ovu nameru nisu jspeli sprovesti u život, četnici su nastojali da na sektoru severne i južne Dalmacije obezbede izvesne izlaze na more.

Komanda Dinarske četničke oblasti je u septembru uputila 1. brigadu 1. bosanskog četmčkog korpusa iz rejona Knina la sektor Šibenika radi uspostavljanja veze sa anglo-američkim Irupama prilikom njihovog očekivanog iskrcavanja. U naredenju koje je ta komanda 1. oktobra 1944. uputila komandantu 1. bosanskog korpusa stoji i ovo:

Našoj Dinarskoj četničkoj oblasti iStorija je dodelila jedan od najvećih i najsvetijih zadataka na putu ka ujedinjenju srpstvi. a to je udaranje zapadne granice velike Srbije... Naša Dinarska četnička oblast po svim znacima i izgledima imaće i tu čast da prva uhvati vezu sa našim velikim saveznicima koji se svakog dana očekuju kada će nastupiti na naše tlo, kada ćemo zajedno sa njima okončati našu borbu sa neprijateljem i biti srećni i zadovoljni.

Međutim, sve su to bile samo puste želje.

3. Raspored, zadaci i planovi jedinica NOVJ

U borbama za oslobođenje Dalmacije učestvovali su 3. korpus (9, 19, 20. i 26. divizija, Artiljerijska grupa, Severnodalmatinska, Srednjodalmatinska, Južnodalmatinska i Južnodalmatinska otočka grupa narodnooslobodilačkih partizanskih odreda i Grahovsko-peuljski odred), ojačan 1. tenkovskom brigadom, 29. divizija 2. korpusa i jedinice mornarice i vazduhoplovstva NOVJ. Ove snage su se 31. avgusta 1944. nalazile u sledećem rasporedu:

Štab 8. korpusa (komandant pukovnik Vlado Četković," politički komesar pukovnik Boško Šiljegović, načelnik štaba pukovnik Milan Kuprešanin), sa prištapskim jedinicama, na Tičevu;

*> Arhiv VII, H-V-710.

" Ukazom vrhovnog komandanta NOV i POJ od 1.IX 1944. unapređeni su, pored ostalih: u čin general-majora Vlado Cetković i Josip Cerni, u čin pukovnika Ante Banina i Božo Božović i u čin potpukovnika Stanko Parmač. (Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenski'n naroda, tom II, knj. 1, Vojnoistorijski institut, Beograd. 1949, 467—475).

9. divizija (komandant potpukovnik Ante Banina, politički komesar potpukovnik Andro Kovačević) — 3, 4. i 13. južnodalmatinska brigada — severoistočno od Gračaca, u rejonu **Gubavčeva** polja (zaseoci Miljuši i Dukiči, selo Omsica i Grcalo):

19. divizija (komandant major Stanko Parmač, politički komesar potpukovnik Petar Babić): 5. dalmatinska udarna brigada u rejonu Zegara (jedan bataljon na komunikaciji Gračac — Obrovac u rejonu Popova kapa), 6. dalmatinska udarna brigada u rejonu Turovca i 14. dalmatinska brigada u Bukovici, u rejonu Zelengrad — G. Karin — Brgud;

20. divizija (komandant potpukovnik Mile Uzelač, politički komesar potpukovnik Edo Santini), na području Dinare, i to: 9. dalmatinska brigada jugoistočno od Bos. Grahova, u rejonu **V. Obijaj** (tt 1195) — Grkovci, 10. dalmatinska brigada na levoj obali Cetine jugoistočno od Vrlike, u rejonu G. Koljani — Bitelić, i 8. dalmatinska brigada na levoj obali Cetine severozapadno od Obrovca, u rejonu Bitelić — Bajagić (jedan bataljon u selima Sajkovići i Gubinu na Livanjskom polju);

26. divizija (komandant potpukovnik Božo Božović, politički komesar potpukovnik Dušan Korać) — 1, 11. i 12. dalmatinska i 3. prekomorska brigada — na otoku Visu;

Grupa severnodalmatinskih narodnooslobodilačkih partizanskih odreda (komandant major Sime Ivas, politički komesar Milan Munižaba): Zadarski odred na prostoriji između Obrovca i Karlobaga i manji delovi u rejonu južno od Ražanca kao i na komunikaciji Obrovac — Lovinac kod Malog Halana (k. 1045), Kninski odred na krajnjim jugoistočnim padinama Velebita iznad reke Zrmanje, u rejonu Vrbica (k. 1041) — Rujište — Kom (tt 1000), Benkovački odred severozapadno od Benkovca, u rejonu Nadina, i Prominski odred na levoj obali Krke u rejonu Promine;

Grupa srednjodalmatinskih narodnooslobodilačkih partizanskih odreda (komandant kapetan Milan Počuča, politički komesar Dragutin Crnogorac): Vrlički odred iznad Cetinske doline u rejonu Čubrice — Bračev Dolac — Klapavice, Svilajsko-mosečki odred na južnim padinama Svilaje, Dinarski odred na komunikaciji Livno — Sinj istočno od Obrovca, u rejonu

⁴⁸ Stab 8. korpusa je naredbom br. 5 od 24.1. 1944. odredio područja dejstva grupa odreda: Severnodalmatinska grupa odreda dobila je predeo severne Dalmacije do linije Knin — Drniš — Rogoznica, Srednjodalmatinska grupa odreda od pomenute linije do linije Aržano — Zadvarje — Baška Voda i Južnodalmstinska grupa između poslednje linije i Neretve (Arhiv VII, k. 529, br. reg. 23'8).

U naredbi nije bilo reči o partizanskim odredima na otocima. **ni su** kasnije obrazovali Južnodalmatinsku otočku (ili samo Otočku) **8rupu** odreda.

Kncžica (k. 481) — Glušač (tt. 468), Mosorski odred na jugoistočnim padinama Mosora i, delom, na levoj obali Cetine u rejonu Vrpolje — Krivodol, i Šibensko-trogirski odred na prostorijski između Trogira i Šibenika;

Grupa južnodalmatinskih narodnooslobodilačkih partizanskih odreda (komandant major Mate Meštrović, politički komesar Žarko Despot): Biokovski odred na prostorijski Imotski — Studenci — Baška Voda — Makarska, Grupa biokovskih udarnih bataljona na komunikacijama Vrgorac — Zagvozd i Podgora — Kozica u rejonu Ravča — Kozica — Gornje Igrane, Ljubuški baiacijon u rejonu Vrgorca i Neretvanski odred na desnoj obali Neretve severno od Rogotina;

Grupa južnodalmatinskih otočkih narodnooslobodilačkih partizanskih odreda (komandant kapetan Josip Marinković, pseudonim Bepo Spadić), pohtički komesar Jure Bilić): Brački Hvarski, Korčulanski, Lastovski i Mljetski odred na istoimenim otocima, Pelješački odred na poluotoku Pelješcu, Dubrovački odred (nazivan i bataljonom) severno od Dubrovnika, između Popova polja i Slanog, i Konavljanski odred u rejonu Konavala;

Grahovsko-peuljski odred na komunikaciji Drvar — Bos. Grahovo između Drvara i Resanovaca;"

Artiljerijska grupa (komandant pukovnik Božidar Kraul, politički komesar Vinko Maglica) na otoku Visu;

29. divizija 2. korpusa NOVJ (komandant general-major Vlado Še[^]rt, politički komesar potpukovnik Vojo Kovačević) na prostorijski Gacko — Nevesinje — Stolac — Bileća;

1. tenkovska brigada NOVJ (politički komesar Marko Vuletić)" na otoku Visu;

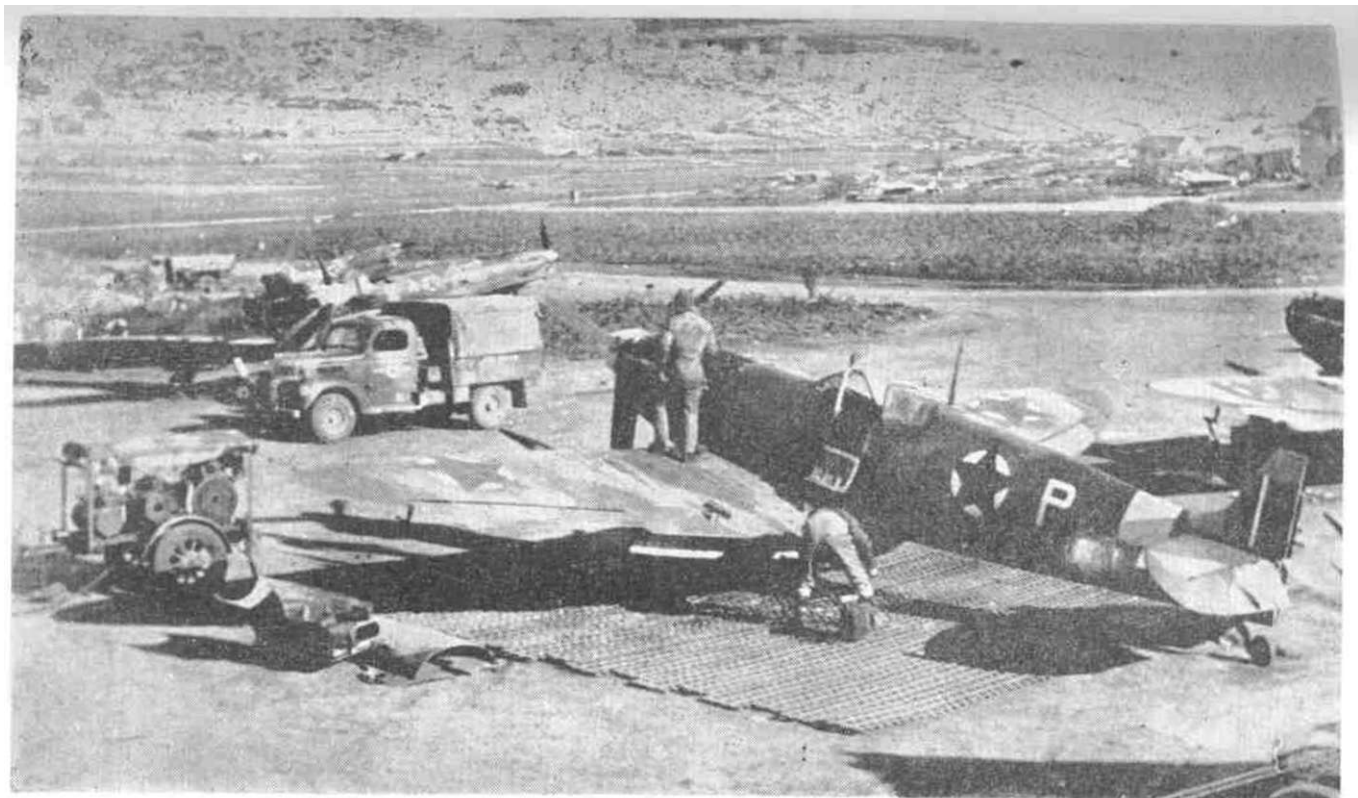
Mornarica NOVJ (komandant pukovnik Josip Cerni, politički komesar pukovnik Dragiša Ivanović): štab i IV pomorski obalski sektor (POS) na Visu i V pomorski obalski sektor na Lastovu;

Detašman 1. eskadrile NOVJ od 4 aviona na Visu.

Na Visu su se u to vreme nalazili Vrhovni štab NOV i POJ, Centralni komitet KPJ, Nacionalni komitet oslobođenju Jugoslavije, Oblasni komitet KPH za Dalmaciju i razne druge ustanove.

Grahovsko-peuljski mlred je iz sastava 5. korpusa, ali je privremeno potpadao pod komandu Štaba 8. korpusa.

« U to vreme 1. tenkovska brigada nije imala komandanta, poito je njen prvi komandant Voja Radić bio. sa grupom boraca, otišao na školovanje u SSSR. Za novog komandanta Vrhovni štab je sredinom oktobra postavio Perišu Grujićo. U međuvremenu je dužnost komandanta vršio y.amenlk komandanta Joco KuširLn.

Partizanski aerodrom na Visu

Pored jedinica NOVJ, na Visu su se, po odobrenju **Vrhovnog štaba**, nalazili jedan komando britanske 2. brigade **specijalne namene** (2. SS Bde — Special Service Brigade), **Stanica RAF-a** (»RAF Station-Vis«)*³ i nekoliko torpednih i patrolnih čamaca.

Iz rasporeda jedinica 8. korpusa se vidi da su divizije bile **grupisane** odvojeno jedna od druge, dok su partizanski odredi **bili razmešteni** gotovo po čitavom operacijskom području ovog **korpusa**. Ovakav raspored snaga pružao je povoljne uslove za **dejstvo po** spoljnim operacijskim pravcima i za napade na **komunikacije**.

Ukupno bi-ojno stanje 8. korpusa je 31. avgusta 1944. **iznosilo** 25.470 boraca, među kojima je bilo 1.2(36 žena.⁴⁰ Od ovog **broja**, 1.375 boraca se nalazilo u bolnicama i na bolovanju, a 548 u školama i na raznim kursevima.⁴⁷ Korpus je bio naoružan **pretežno** pešadijskim naoružanjem, dok je u teškom naoružanju

⁴³ Za dejstvo na području Balkanskog poluostrva, u sustavu britanskog kraljevskog vazduhoplovstva (RAF) obrazovane su krajem maja ili početkom juna 1944. Balkanske vazduhoplovne snage (The Balkan Air Force, skraćeno: BAF), koje su bile bazirane na aerodromima u Italiji (Bari, Kane, Leverano, Biferno, Brindizi). U sastavu tih snaga nalazile su se i 1. i 2. lovačka eskadrila NOVJ, bazirane na aerodromu Kane. Sa ovog aerodroma. 18. avgusta 1944. počela je da dejstvuje nad našom zemljom 1. eskadrila a 13. oktobri 1944. i 2. eskadrila. Od 25. avgusta 1944. do 30. januara 1945. n. j. o. Visu se nalazio detožman od 4 aviona 1. eskadrile, a od 18. oktobra 1944. do 18. februara 1945. detašman od 4—8 aviona 2. eskadrile. Ovi detašmani su bili pod komandom Stanice RAF-a na Visu. Obe eskadrile NOVJ bile su u to vreme u operativnom i disciplinskom pogledu potčinjene komandi BAF-a. Vrhovni štab NOV i POJ dostavljao je komandi BAF-a zuhlev za dejstvo avijacije na teritoriji Jugoslavije, a ova je komanda onda određivala jedinicu (što nisu morale biti eskadrile NOVJ). broj aviona, vreme poletanja, cilj i način dejstva. Od početka juna 1944. pixi komandom BAF-a se nalazila i sovjetska uvio-baza u Bnriju, jačine 80 ljudi, sa 12 transportnih i 12 lovačkih aviona, kojima je vršeno doturanje pomoći NOVJ i održavana veza sa sovjetskom misijom u našoj zemlji.

Arhiv VII. k. 517, br. reg. 10—1 7: Pregled brojnog stanja i naoružanja 8. korpusa od 31.VIII 1944. U ovom pregledu nema podataka o brojnom stanju vojnopozadinskih organa (Korpusne vojne oblasti, komandi područja i njihovih organa), kao ni o brojnom stanju Grupe južnodalmatinskih otočkih odreda, čiji su odredi bili brojno mali. Prema usmenoj izjavi Josipa Marinkovića (u ono vreme komandanta Grupe otočkih odreda), datoj autoru u Zagrebu 31.VIII 1963. ova grupa je ukupno imala oko 200 boraca, i to: Brački odred 32, Hvarski 28, Korčulanski 40. Mljetski 25. Lastovski sa Štabom grupe 40, Dubrovački 50 i Konavljanski 35 boraca.

⁴⁷ U 8. korpusu su u to vreme održavani sledeći kursevi: radio-telegrafski. intendantski, dva sanitetska (jedan na Visu a drugi na Tičevu) i kurs za niže vojne rukovodioce — komandire i komandante. U svakoj diviziji radili su kursevi za desetare i vodnike, a u brigadama i grupama odreda kursevi za desetare.

znatno oskudevao, što je, pored ostalog, imalo negativnog uticaja na tempo dejstava, a uticalo je i na taktiku jedinica u toku borbi.

Brojno stanje Mornarice NOVJ iznosilo je 5.086 boraca: od toga, 1.387 boraca je pripadalo II i III pomorskom obalskom sektoru, čiji su se štabovi nalazili na Dugom otoku."

Ukupan odnos snaga 8. korpusa i Mornarice NOVJ (samo IV i V pomorskog obalskog sektora) prema snagama neprijatelja bio je 2,3:1 (27.332:62.000) u korist neprijatelja. Međutim, odnos snaga 8. korpusa prema delovima nemačkog 15. brdskog i 5. SS korpusa i ustaško-domobranskim i četničkim snagama bio je 2:1 (25.470:52.000) u korist neprijatelja, dok je ukupan odnos Mornarice NOVJ prema nemačkoj mornarici u Jadranu bio 4,6:1 (23.476:5.086).

Iako brojno i tehnički nadmoćnije, jedinice neprijatelja su imale i svojih slabosti: razvučene na širokoj prostoriji i prikovane 7a garnizone i komunikacije, nisu imale slobodu manevra; nisu mogle dobiti pomoć ni s koje strane, a upućivanjem jednog dela snaga u rejon Beograda bile su znatno oslabljene. Nasuprot, jedinice 8. korpusa nisu bile vezane za garnizone, za komunikacije; imajući slobodu manevra, one su, grupisanjem snaga na izabranom mestu, mogle ostvariti nadmoćnost nad neprijateljem. Sem toga, angažovanjem delova 29. divizije za oslobođenje Dubrovnika, u oktobru, znatno se popravio brojni odnos snaga u korist jedinica NOVJ na području Dalmacije. U toku dejstava, a naročito prenošenjem borbi na područje Split, Šibenik. Knin, taj odnos se stalno menjao u korist 8. korpusa NOVJ.

Mora] nemačkih, ustaško-domobranskih i četničkih jedinica bio je veoma različit. Nemačke jedinice su se još uvek uporno borile i dosledno izvršavale postavljene zadatke. Nasuprot njima, ustaške jedinice su i po disciplini i po borbenosti bile slabije. Tamo gde su se same borile one su pokazivale znatno manju upornost nego u sastavu nemačkih jedinica. Domobranske jedinice su bile najmanje borbene vrednosti; one su gotovo pri svakom snažnijem napadu bile razbijene; dezertstvo iz ovih jedinica bilo je redovna pojava. Nastojanja Ministarstva oružanih snaga NDH⁴⁰ da, putem raznih okružnica

« Arhiv VII, CK SKJ, br. reg 4099 IX, 18— 7: Pregled brojnog stanja i naoružanja jedinica Mornarice NOV Jugoslavije od 15. avgusta do 15. septembra 1944. godine.

" Ovo ministarstvo je u septembru 1944. izdalo »Smjernice za promičbu u postrojbama hrvatskih oružanih snaga na terenu«, Rde je, pored ostalog, istaknuto da je prva zadaća oružanih snaga očuvati državu, da se 1918. ne sme ponoviti, dn niko ne srne napustiti svoje mesto, niti pak bacili oružje, da vojnicima treba uliti veru u dobru budućnost Hrvatske, da hladnokrvno promatraju događaje i ne nasedaju nepri-

direktiva u kojima se pozivalo na svest i na borbu za poglav-
' **ka** i Nezavisnu Državu Hrvatsku, održi moral i disciplinu
17^u-u **imala** željenih rezultata.³⁰ Četničke jedinice su gotovo re-
dovno **izbegavale** odsudno angažovanje, naročito kada su se bo-
rile same. bez oslonca na nemačke snage. Nasuprot, jedinice
8 korpusa su bile prožete visokim patriotizmom i mržnjom
prema okupatoru i njegovim pomagačima, što je imalo velikog
uticaja na njihov ofanzivni duh. Svestrana pomoć naroda Dal-
macije, vlastiti uspesi i pobeđe jedinica NOVJ u tome periodu
široj Jugoslavije neprekidno su podsticali njihov borbeni polet
i težnju za pobedom. Zbog svega toga, jedinice 8. korpusa su
u pogledu borbenog morala bile znatno iznad neprijatelja.

Severno od operacijskog područja 8. korpusa, u Lici, Gor-
skom kotaru i Istri, dejstvovao je 11. korpus, istočno, u zapad-
noj i srednjoj Bosni, 5. korpus i jugoistočno, u Hercegovini,
Sandžaku i Crnoj Gori, 2. korpus NOVJ. Težište dejstava ovih
jedinica bilo je početkom septembra 1944. usmereno na ko-
munikacije, a zatim i na proširenje slobodnih teritorija, što
je imalo pozitivnog uticaja na dejstva 8. korpusa: ometano
je redovno snabdevanje neprijatelja u Dalmaciji i onemogu-
ćena je intervencija neprijatelja sa okolnih područja. Sem toga,
2. korpus će delom snaga neposredno učestvovati u oslobodenju
Dubrovnika i južne Dalmacije.

Opšta situacija u svetu i u Jugoslaviji krajem avgusta
i početkom septembra 1944. a naročito približavanje Crvene
armije istočnim granicama Jugoslavije i povlačenje nemačkih
snaga iz Grčke (uz pripreme za napuštanje drugih delova Bal-
kanskog poluostrva), imali su direktnog uticaja na zadatke i dej-
stva jedinica NOVJ. Najvažniji su zadaci tada bili: dejstvo na
komunikacijama, nanošenje neprijatelju što većih gubitaka ome-
tanje i sprečavanje izvlačenja nemačkih jedinica preko naše zem-
lje, pripreme za konačno oslobodenje pojedinih delova zemlje. U
duhu tih opštih zadataka, Vrhovni štab NOV i POJ izdavao je
naređenja i direktive jedinicama NOVJ, pa i Glavnom štabu

jateljskoj propagandi. :>Nije glavno pitanje, tko će pobijediti u ratu.
Za nas Hrvate je glavno pitanje, tko će pobijediti u Hrvatskoj? Nama
su glavni neprijatelji odmetnici. Ako njih pobijedimo, a mi to možemo,
ako smo slobodni, tada nitko ne smije srušiti hrvatsku državu, a u tome
slučaju mi smo pobijedili... (Arhiv VII. k. R3 A, br. reg. 32 91.

⁴⁰ Kakvo je stanje u to vreme bilo kod ustaško-domobranskih
jedinica najbolje se vidi iz izveštaja velikog župana velike župe Sidraga-
Ravni kotari (br. taj. 129 od 28.8.1944) upućenog Zapovjedništvu ustaša,
u kome se, pored ostalog, kaže: Stanje u našoj vojsci ne zadovoljava,
kod skoro svih častnika opaža se pomanjkanje stručne sposobnosti i
smisao za stegu i konstruktivan rad... Vojska je na ovom području
» rasulu... U zadnje vrijeme su satnije odkazale poslušnost i prebjegle
» t. zv. »špiljare»,... Njemačko zapovjedništvo u Zadru našu vojsku
vrlo malo cijeni... « (Arhiv VII, mikrofilm 34, MNO Zagreb, sn. 753).

³ Ofanzivn za oslobodenje Dalmacije

Hrvatske i Stabu 8. korpusa. Na osnovu njih, a u vezi sa situacijom u Dalmaciji i u okolnim oblastima, Glavni štab Hrvatske i Stab 8. korpusa stvarali su planove za dejstva potčinjenih jedinica.

Za vreme boravka predsednika NKOJ-a i vrhovnog komandanta NOV i POJ Josipa Broza Tita u Italiji bio je, 6. avgusta 1944, između njega i savezničkog komandanta za Sredozemlje generala Vilsona, postignut sporazum o zajedničkom napadu na neprijateljeve komunikacije u Jugoslaviji od strane NOV i POJ i vazduhoplovnih snaga pod komandom štaba BAF-a. Cilj je ove ofanzive bio da se, raspoloživim snagama NOV i POJ i savezničke avijacije, izvrši udar po najvažnijim komunikacijama neprijatelja i spreči saobraćaj na njima u toku jedne sedmice, počev od 1. septembra.⁵¹

Na osnovi postignutog sporazuma, Vrhovni štab NOV i POJ je sredinom avgusta 1944. naredio svim korpusima NOVJ da, naročito u vremenu od 1. do 7. septembra, ruše komunikacije na čelom jugoslovenskom ratištu i tako ukoče manevar okupatorskih trupa. Rušenje je trebalo vršiti noću, dok je danju po neprijateljskom saobraćaju imalo dejstvovati anglo-američko vazduhoplovstvo. Naredbom VS NOV i POJ od 17. avgusta 1944. godine,⁵² 8. korpus je dobio zadatak da prvenstveno ruši železničku prugu Knin — Split i cestu Knin — Gračac, zatim ceste Knin — Sinj i Donji Lapac — Knin, pa ceste Knin — Drniš — Sinj i Drniš — Zadar. Ovu naredbu je Glavni štab Hrvatske razradio na taj način što je Stabu 8. korpusa odredio zadatke za jedan duži period. Prema planu, te je zadatke trebalo izvršiti u tri faze. U naređenju pov. br. 55 od 24. avgusta 1944, upućenom komandantu 8. korpusa, bilo je rečeno:

• 1. U prvoj fazi težište Tvoga rada treba da bude na pomenutim komunikacijama sa težnjom da se ovlada njima ili pojedinim uporištima na njima u cilju presjecanja.

2. U drugoj fazi težište svoga rada treba da usmjeriš na odsjek Gospić — Gračac sa ciljem zauzimanja ovih gradova angažovanjem snaga IX i XXXV divizije.

3. U trećoj fazi treba ostvariti naš glavni cilj — izbijanje na more. U ovoj fazi IX i XIX divizija trebalo bi da ovladaju obalom na liniji Šibenik — Zadar.

Vrijeme trajanja ovih faza zavisi od razvoja opće situacije i njega treba procijeniti na terenu.⁵⁵

U naređenju je još stajalo da zadatke u drugoj i trećoj fazi treba rešiti čim se za to ukaže prilika, bez obzira na to da

⁵¹ Arhiv VII, k. 1469. br. reg. 1 1: Rear HQ British Military to NOV i POJ (JANL) BMM(G) 217, II. Aug. 44. Subject: Coordinated Operations against enemy communications in Yugoslavia.

⁵² Arhiv VII, k. 15, br. reg. 14/1.

⁵⁵ Arhiv VII, k. III, br. reg. 6 2.

li se **ovladalo** komunikacijom Bihac — Knin. Zatim: da je glavni **•ili izbiti na** more; iz te perspektive mora se ceniti situacija i **iskoristiti svaki** povoljan momenat koji će dovesti do ostvarenja **toaa cilja**. U toku ovih dejstava trebalo je obratiti pažnju na **čelnike**: dezorganizovati njihove jedinice i sprečiti im odlazak sa nemačkim snagama ili pak eventualno spajanje sa anglo-**američkim** jedinicama.

Pristupajući izvršenju dobijenog zadatka Stab 8. korpusa je ujutro 28. avgusta delom snaga napao nemačko-četničku posadu u Gračacu,⁵⁴ ali, i pored ponovljenog napada (28/29. avgusta), nije uspeo da je savlada. Neuspeh je pokazao da je situacija zahtevala sasvim drugi način dejstva na komunikaci-**jama**. Vrhovni štab je stoga, u depeši upućenoj 31. avgusta, zamerio Stabu 8. korpusa:

»Vaša odluka za napad na Gračac potpuno je nepravilna. **Za Nijemce** je to glavna komunikacija. Sigurno **će** oni tuda **izvući još** nekoliko divizija. Izgleda da nijeste razumjeli našu raniju **direktivu** o načinu dejstva. Javite gubitke iz te akcije. Nije rentabilno krvariti se oko nekog utvrđenog gradića ili kote. Važno je **dobiti** pozicije na terenu, odakle se može u pogodnom trenutku **uzeti** situaciju **u** svoje ruke. Potrebno je da u roku desetak danj **postavite** dovoljno snaga da naročito **u** srednjoj Dalmaciji ozbiljno **ugroze** neprijateljski saobraćaj, orijentišući njihovo dejstvo ka **moru**."³⁴

Ovom depešom je odbačen plan Glavnog štaba Hrvatske za dejstvo u Dalmaciji i u jednom delu Like. Za 8. korpus je ostao zadatak da od 1. do 7. septembra dejstvuje po određenim komunikacijama. Međutim, kako u tako kratkom vremenu nije došlo do promene situacije, 8. korpus je dobio zadatak da i posle 7. septembra dejstvuje po komunikacijama, na što mu je 7. septembra, depešom, ukazao Glavni štab Hrvatske.⁵⁰

Dok se Vrhovni štab nalazio na Visu 8. korpus je uglavnom dejstvovao pod njegovom neposrednom komandom, s tim što je Vrhovni štab redovno Obaveštavao Glavni štab Hrvatske o zadacima koje je davao 8. korpusu. U vezi sa dejstvom po komunikacijama, Vrhovni štab je 8. avgusta, depešom, ukazao Glavnom štabu Hrvatske: 8. korpus ne treba da grupiše jače

³¹ U Gračacu i okolnim uporištima nalazio se nepotpuni 2. bataljon **383.** puka 373. legionarske divizije sa dolovima 1. ličkog četničkog **korpusa**. Za direktan napad je angažovana 9. divizija a za obezbeđenje **napada su** angažovani 19. divizija, Kninski i Zadarski odred i 3. brigada 35. **divizije**. Ove jedinice su pretrpele gubitke od 50 mrtvih i 15] ranjenog. **dok se** gubili i neprijatelja nisu mogli ustanoviti. (Todor Radošević. **Napad** na nemačko-četničku posadu u Gračacu, Vojnoistorijski glasnik br. 6, Beograd. 1962).

⁴⁴ U depeši je, pored ostalog, rečeno: Težište rada i dalje ostaje na komunikacijama» (Arhiv VII, k. 119 8, br. reg. 2—3 1).

⁵⁰ Arhiv VTI, k. 28. br. reg. 4 1 1 1 2—3.

snage na pojedinim sektorima; čak ni njegov zadatak da jednu diviziju orijentiše ka srednjoj Dalmaciji, gde će dejstvovati kad joj se naredi, ne iziskuje gomilanje snaga.

»U sadašnjoj situaciji važno je široko dejstvo po komunikacijama, upadanje u manje branjene garnizone i dezorganizovati njemačko povlačenje, koje se u jakoj mjeri izvodi. Već Od sada snage treba priugotovljivati i postavljati na takve položaje, sa kojih će moći zagospodariti situacijom u pogodnom momentu*.⁵⁷

Smatrajući da postoje uslovi za uspeh, Glavni štab Hrvatske je sredinom septembra doneo odluku da s jedinicama 8. i 11. korpusa razbije neprijateljske snage u zahvatu komunikacije Šibenik — Knin — Bihać i na taj način čvršće poveže Dalmaciju sa ostalim delovima Hrvatske i onemogući izvlačenje nemačkih snaga iz Dalmacije pomenutom komunikacijom. Zadatak je 8. korpusa bio da razbije nemačke, ustaško-domobranske i, naročito, četničke snage na komunikaciji Šibenik — Drniš — Knin, a potom usmeri dejstva na jug radi oslobodjenja ostalog dela Dalmacije, dok je zadatak 11. korpusa bio da dejstva usmeri na sever, u Liku. U duhu ovog zadatka, Štab 8. korpusa je izradio operacijski plan koji je predviđao prebacivanje 26. divizije s Visa u severnu Dalmaciju radi koncentričnog udara svih snaga 8. korpusa po neprijatelju u zahvatu pomenute komunikacije. Međutim, Vrhovni štab se nije složio sa ovim planom, jer za njegovu realizaciju u tadašnjoj situaciji nisu postojali potrebni uslovi, naročito u pogledu prebacivanja 26. divizije s Visa na kopno.*⁵⁸ Izvršenje plana je bilo odgođeno, o čemu je Stab 8. korpusa obavestio Glavni štab Hrvatske. U pogledu angažovanja snaga, u izveštaju Štaba 8. korpusa Glavnom štabu Hrvatske rečeno je da će jedinice dejstvovati prema situaciji, dok se ne stvore povoljni uslovi za predloženi plan.

Glavna neprijateljska uporišta još su jaka i vrlo utvrđena, pa sa snagama na kopnu pri ovakvim uslovima nećemo moći otpočeti sa generalnim čišćenjem, nego sa djelomičnim, stvarajući tako povoljne uslove za daljnje operacije*.⁵⁹

Kao što se vidi, na planiranje dejstava Štaba 8. korpusa u toku septembra i oktobra, pored situacije u Dalmaciji, odlučujući uticaj je imao Vrhovni štab. Po njegovom zadatku 8. korpus je 1. septembra 1944. otpočeo plansko dejstvo po komunikacijama, a potom delimično čišćenje svoga područja da bi je-

Arhiv VII, k. 26. br. reg. 7 3—6.

^M Arhiv VII, k. 28. br. reg. 4 2—9: Depeša Vrhovnog štaba od 26. IX 1944. upućena Stabu 8. korpusa.

[^] Arhiv VII, k. 518. br. reg. 13 4: Izveštaj Štaba 8. korpusa br. 9 od I X 1944.

dinice pripremio i postavio ih na takve položaje s kojih će ići zagospodariti situacijom u pogodnom momentu. Događaji **^ pokazali** da je tada takav način dejstava bio najpogodniji, jer te **doveo do** znatnih uspeha i do oslobođenja velikog dela Dalmacije.⁸⁰

Znatnog uticaja na borbena dejstva na području Dalmacije imao je izrazito kraški i brdski karakter ove oblasti, sa svim njenim drugim karakteristikama. Slaba prohodnost van komunikacija otežavala je manevar i usporavala tempo dejstava. Motorizovane jedinice i teška borbena sredstva bili su gotovo isključivo vezani za puteve. Branilac se nalazio u pogodnijem položaju nego napadač, zato što mu je zemljište nudilo povoljnije uslove za odbranu. Prirodno jaki položaji mogli su se ojačati raznim fortifikacijskim objektima i minskim poljima, što je neprijatelj vešto iskoristio, vezujući, uz to svoju odbranu za gradove i druga naseljena mesta. Za odbranu pojedinih mesta iskorišteni su fortifikacijski objekti koje je još pre rata izgradila vojska Kraljevine Jugoslavije i Italije, kakav je bio slučaj sa Zadrom. Na utvrđivanju pojedinih mesta mnogo su uradile italijanske okupacione snage u periodu od 1941. do 1943. godine, izgradivši velik broj rovova i armiranobetonskih bunkera. Posle kapitulacije fašističke Italije postojeći sistem fortifikacijskih objekata dopunile su i usavršile nemačke okupacione jedinice. Tako su, nizom rovova i raznih bunkera, minskim poljima, žičanim i drugim preprekama, mnogi gradovi i druga naseljena mesta bili pretvoreni u prave tvrđave. Takva mesta teško su se mogla zauzimati, bez težeg naoružanja i većih žrtava.

Pošto se predviđalo skoro oslobođenje Dalmacije, to je, pored planova za vojna dejstva, bio planiran i preduzet niz političkih i organizacionih mera da bi se što pre normalizovao život na novooslobođenom području, a naročito u gradovima, i da bi se luke, fabrike i centrale sačuvala od rušenja. Uz vojne

⁸⁰ Autori sledećih dela: Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije 1944—1945 (Vojnoistorijski institut JNA, Beograd, 1957), Oslobođilački rat naroda Jugoslavije 1941—1945. knj. II (Vojnoistorijski institut JNA, Beograd, 1958), Jovan Vasiljević. Dejstva na Jadranu u Narodnooslobodilačkom ratu (Vojno delo, Beograd, 1957) i Fabijnn Trgo, Oslobođenje Dalmacije septembar — decembar 1944. godine (Vojnoistorijski glasnik br. 2—3, Beograd, 1955. — dejstva 8. korpusa po komunikacijama u cilju ometanja nemačkog povlačenja i početak operacija za oslobođenje Dalmacije vezuju za direktivu Vrhovnog štaba od 5. septembra 1944. upućenu Stabu 8. korpusa, iako ne navode odakle su uzeli tu direktivu. Autor ove monografije pomenutu direktivu nije mogao pronaći. Pošto je direktiva i naređenja za dejstva po komunikacijama u cilju ometanja izvlačenja Nemaca iz Dalmacije bilo i pre i posle 5. septembra 1944. s pravom se može sumnjati u postojanje dolične direktive.

jedinice i vojnopozadinske organe, za izvršavanje ovog zadatka angažovani su NOO-i i masovne i partijske organizacije.

Imajući u vidu mogućnost skorog oslobođenja zemlje, Glavni štab Hrvatske je 11. septembra 1944. izdao uputstvo*¹¹ 0 pripremama za nastupajuće događaje, da bi se izbegla razna iznenadjenja. Uputstvom je bilo naređeno svim korpusima da unapred predvide potrebne vojničke snage koje će po ulasku u pojedina mesta obezbediti sve vojne i građanske ustanove i preduzeća. U obzir su dolazile sve ekonomske, saobraćajne, vojnoindustrijske, poštansko-telegrafsko-telefonske, sanitetske, tehničke i druge ustanove. Od uništenja je trebalo sačuvati arhive, katastarske preglede, kartoteke i dr. Zadatke od neposrednog interesa za NOV imali su da sprovedu u život organi korpusnih vojnih oblasti u saradnji sa NOO-ima. Planirano je da organi korpusnih vojnih oblasti preuzmu vojne olcruge sa podređenim ustanovama, vojna skladišta oružja, hrane, odeće i obuće, vojna preduzeća, saobraćajne ustanove i sredstva pod direktnim rukovodstvom okupatorskih vlasti. Za važnije železničke stanice i linije, kao i za pristaništa, trebalo je organizovati posebne vojne komande, preuzeti i osposobiti sav poštansko-telegrafsko-telefonski saobraćaj za potrebe NOVJ i staviti pod nadzor vojne bolnice, ambulante, stovarišta sanitetskog materijala, a po gradovima hitno osposobiti vodovod s kanalizacijom i uspostaviti higijensko-epidemiološku službu. Pored toga, Glavni Štab Hrvatske je izdao i više konkretnih uputstava kako da se vojne jedinice pripreme za zaposedanje gradova i kako da spreče rušenje i uništavanje pristaništa, aerodroma, brodova, avionskog materijala i dr.⁰² Sa ovim uputstvima je Štab 8. korpusa upoznao potčinjene štabove divizija i komande vojnih područja, ukazavši im na konkretne zadatke u vezi sa situacijom na terenu.

Pored vojnih priprema, Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske preduzelo je, preko Oblasnog NOO-a za Dalmaciju, više mera kako bi se NOO-i pripremili za uspostavljanje vlasti u novooslobođenim područjima i što pre organizovali njeno normalno funkcionisanje, kao i oživlja-

*> Arhiv VII, k. 111, br. reg. 10/2.

⁰² Glavni štab Hrvatske je Stabu 8. korpusa uputio uputstvo za ulazak i za zaposedanje gradova (op. br. 67 od 11.IX 1944), uputstvo za zaposedanje luka i pristaništa i preuzimanje plovnih objekata (op. br. 68 od 17.IX 1944), postupak pri posedanju neprijateljskog aerodroma sa kratkim uputom za čuvanje vazduhoplovnog materijala (op. br. 71 od 21.IX 1944), uputstvo za artiljerijske jedinice za ulazak u gradove sa naređenjem za prikupljanje artiljerijskog materijala (op. br. 69 od 20.IX 1944) i uputstvo za jedinice za vezu za ulazak u gradove (op. br. 82 od 3.X 1944). (Svi dokumenti u Arhivu VII, k. 517. br. reg. 2/5, 5/5, 8/5, 14/5 i k. 111, br. reg. 15/2).

vanje privrednog i političkog života na teritoriji cele oblasti. Na osnovu okružnice ZAVNOH-a (br. 255 44) o zadacima NOO-a pri oslobođenju novih krajeva,⁰¹ na Visu je 21. oktobra održan sastanak predstavnika Štaba 8. korpusa, Oblasnog NOO-a i Odeljenja zaštite naroda (Ozne) radi usklađivanja akcija i rada prilikom oslobođenja Dalmacije, specijalno gradova Splita, Šibenika, Zadra, Knina, Sinja i ostalih. Na sastanku je preciziran način uspostavljanja vlasti i preuzimanja raznih ustanova. Tačno je bilo određeno koje će ustanove preuzeti pojedini organi vlasti (mesni, opštinski, sreski, okružni i Oblasni NOO), koje vojnoteritorijalni organi i Ozna i koje Stab mornarice

«* Okružnicom »Zadaci NOO-a pri oslobođenju novih krajeva« pred organe vlasti je, pored ostalog, bilo postavljeno:

»1. Izdizanje organizacije kotarskih i okružnih NOO-a na viši stepen osnivanjem svih novih odjela i popunom odjela sa potrebnim **kadrom**. Strogo provođenje unutarne podjele rada i razvijanje radnog **kolektiva** izvršnog odbora.

2. Stvaranje svih NOO-a u poluoslobođenim selima i krajevima, **kako bi** se lako preslo na potpuno funkcioniranje vlasti. Jačanje naročito općinskih NOO-a u tim krajevima.

3. Povezivanje sa odborima Narodnooslobodilačke fronte radi **stvaranja** plana o uspostavi vlasti i formiranju NOO-a i postavljanja **privremenih** NOO-a.

4. Pripremanje plana o preuzimanju ureda, ustanova i poduzeća i postavljanje povjerenika u poduzećima i ustanovama gdje je to potrebno.

5. Održavanje sastanaka sa predstavnicima korpusa i OZN-e radi konkretnog dogovora o načinu ulaska i radu u gradovima prvih dana po oslobođenju. U skladu sa planom koji je načinio Glavni štab Hrvatske i OZN-e za ulazak u gradove ima da se odvija na slijedeći način:

a) Najprije ulazi vojska koja osigura sve objekte bez razlike, bilo vojničke ili ne.

b) Vojska će direktno pod svojom upravom zadržati samo one objekte i ustanove koje je imala neprijateljska vojska ili u kojoj je neprijateljska vojska imala svog delegata.

c) Vojska pri osiguravanju neće preuzimati ustanove i poduzeća, nego ih samo vojnički osigurati.

d) Jednovremeno sa vojskom, odnosno odmah nakon nje ulazi vojska OZN-e i organi OZN-e. Povjerenik OZN-e izdaje proglas o eventualnom opsadnom stanju i propisuje držanje građana i naroda tih prvih dana.

e) Prvih dana svu vlast, naročito upravnu, vrši OZN-a, kojoj se stavljaju na raspolaganje svi organi upravnih odjela NOO-a.

f) Rukovodioci NOO-a treba da uđu zajedno sa OZN-om već prema dogovoru i VTše pripreme za formiranje privremenog NOO-a čim prije bude moguće. Do formiranja privremenog NOO-a vlast vrši pret|*stavljene kotarski, odnosno okružni NOO.

g) Rukovodioci NOO-a moraju se pobrinuti odmah za preuzimanje svih državnih ureda, civilnih ustanova i poduzeća i postavljanje povjerenika u njima...» (Arhiv VII, k. 1603 A, br. reg. 11/13).

NOVJ, pri čemu je trebalo stalno voditi brigu o svim potrebama naroda i djelovati brzo i planski."⁴

Centralni komitet KPH je Oblasnom komitetu KPH za Dalmaciju ukazao na zadatke partijske organizacije u vezi sa oslobođenjem oblasti. Partijska organizacija je bila dužna da se stalno bori za jedinstvo masa i da ih pripremi za čuvanje izvojevanih tekovina. Sem toga, u toku borbi morao se razbiti kvislinški sistem vlasti i omogućiti brzo proširenje delovanja novih organa vlasti na novooslobodena područja. Od osobitog je značaja bilo rešavanje ekonomskih problema. Pri svemu tom trebalo je voditi računa »da se što prije na svim pitanjima, od progona neprijatelja do pitanja izgradnje vlasti, angažira mjesno pučanstvo, a naročito radnička klasa.«^{nr1}

⁴I Arhiv VII, k. Iti03 A, br. reg. 11 13: Dopis Oblasnog NOO-a za Dalmaciju br. 271 od 23.X 1944. okružnim NOO-imu.

^{nr1} Arhiv VII, k. 522, br. reg. 5 4: Dupis CK KPH od 23.X 1944.